

A magamfajta olvasó rendszeresen elidőz egy mű címének értelmezésével, hiszen igyekszik többféle magyarázatot adni a borítón szereplő fogalmaknak, kijelentő vagy kérdő mondatoknak.

Vallásosság – történet – szociológia – három hívó szó. Megerősítésként egy háromszög csúcsaira helyezte a tördelő a fogalmakat, előre vetítve az összefüggéseket. Bár kísért a csábítás, hogy olyan korábbi tudásainkat is belevetítsük a címbe, amelyek politikátörténeti, történetiszociológiai szempontból utal(hat)nak a hármas egységre, a művet olvasva azonban sokkal inkább úgy ítélem, a 'vallásosság' kifejezés a domináns, azaz primus inter pares szerepe van a tárgyalt témákat illetően.

A Szerző maga is értelmezi a kötet címét, mely „... tudatosan hajaz az „Oktatás – történet – szociológia” című, ugyane sorozatban megjelent kötetemre: vallásosság – szociológia, és vallásosság – történet a kötet tárgya, ... de a kötet végére remélhetőleg az is világossá válik, hogy a „vallásosság-szociológia” ... érdemben különbözik a vallás-szociológia legerterjedtebb megközelítésmódjaitól” (Nagy 2021:16.).

Még itt a borítónál, a kolofonnál, a verzónál maradvra felfigyelhetünk az Iskolakultúra könyvsorozat számosságára, témagazdagságára, hiszen ez a mű az 53. kötetet jelenti, melynek sorozatszerkesztője Géczy János.

A szerzőháttér kutatás támogatói a Wesley János Lelkészképző Főiskola, és a European Research Council FP7- 230518, így lehetővé vált egyedi adatbázisok kiépítése, longitudinális kérdések összekapcsolása, sokváltozós matematikai eljárások futtatása, elemzése, bizonyos esetekben saját kutatás elvégzése. A címből következik, hogy a felsoroltakon túl 1867–2018 között számos résztémában forráskutatás, dokumentumelemzés, értékelés folyt, s mindez annak szolgálatában történt, hogy elkülönüljön más diszciplínáktól a vallásosság-szociológia.

1 Nagy Péter Tibor 2021 *Vallásosság – történet – szociológia*. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Iskolakultúra – Könyvek 53. Sorozatszerk. Géczy János. DOI:10.14232/IQKONYV.Nagy.2021.306. ISBN 987-963-306-757-1, ISSN 1586-202X <http://mek.oszk.hu/22100/22109>

Monografikus igénnyel rendezte fejezetekbe Nagy Péter Tibor részben a korábbi tanulmányainak átdolgozott változatait, részben az elmúlt évek adatelemzéseiből írott tanulmányait. Mellőzi a kötet egységeinek felvezetését, viszont minden tanulmány végén az irodalomjegyzék gazdagsága biztosítja a további tájékozódás lehetőségét. A kutató értékválasztását, témakezelését is nyomon követhetjük a hivatkozások által. A fő- és az alfejezetek arányosak, a hangsúly a táblákban, ábrákban megjelenített összefüggéseken van, melyhez a Szerző többnyire rövid, és pontos elemzést társít. Bevált gyakorlata, hogy kutatói kérdéseit és hipotéziseit a tanulmányok elején ismerteti, az adatbázisok segítségével bizonyítja feltevéseinek jogosságát, de lehetőséget ad arra, hogy az olvasó szintén kérdezzen, erősítse vagy cáfolja a véleményét. Ezzel a módszerrel nemcsak az érdeklődők, de a felsőoktatásban résztvevők számára is példát ad, orientál.

A tanulmánykötetet Kamarás István lektorálta, s vállalta is, hogy bevezeti a művet, motiválja az olvasót. Előszava már címében (Vallásszociológiai síkra és domborzat) jelzi írójának kettős szerepfelfogását: hol a vallásszociológus, hol az olvasáskutató nézőpontjából értelmezi a monográfiát, s tőle megszokott alaposan ösztönzi az érdeklődőt a tartalom megismerésére és értelmezésére. A kötet négy fő fejezetének lényegi kérdéseire irányítja az olvasó figyelmét, újabb és újabb dilemmákat fogalmaz meg, de a továbbgondolás már a befogadó feladata. Azért is tanulságos mind a bevezető, mind a Szerző útmutatójának tanulmányozása, mert így az adatelemzésekből adódó értelmezéseket előkészítik az előzetes információkkal, a szakértői kérdésfelvetésekkel.

A Szerző útbaigazítását érdemes megfontolnunk: történész-szociológusként elkötelezett híve a nagymintás felvételek szisztematikus, sokváltozós összehasonlító elemzésének, ugyanakkor igényt tart autonóm véleménye kifejtésére, mellyel esetenként vitára sarkall. Nagy Péter Tibornak alapvetően ez alkotói módszere is, amely ebben a monográfiában kiteljesedik. Történhet ez azért is, mert gyakran hivatkozik korábbi írásaira, de továbbfejlesztve, kiegészítve azokat. Ha például az egyes alfejezetek irodalmait megnézzük, igazolódik, hogy a Szerző

törekszik a lényegi források elemzésén túl az érdemi nézetkülönbségeket megfogalmazók közül kiemelni azokat, akiket kitüntetetten említésre méltónak tart, függetlenül attól, hogy egyet ért vagy sem az álláspontjukkal. Ez a megoldás több szempontból ösztönzőleg hat: a befogadónak vitára, további kutatásra nyílik lehetősége, ami a recepció szempontjából éppúgy értékes többlet, mint módszertani megfontolásból.

Szintén Nagy Péter Tibor szerzői bevezetőjéből tájékozódhatunk a feldolgozott és elemzett források köréről:

- az állam és az egyház oktatáspolitikai-történeti kapcsolatrendszeréről
- a különböző felekezeti csoportok iskolázottságának elemzéséről
- más szerzők (döntően Csákó Mihály, Szántó János) vallásszociológiai kutatásairól
- a rendszerváltást követően az állam és az egyház viszonyát feltáró, döntően liberális ellenzéki körök vizsgálatairól
- miközben hasonló témái közül a 2000-s évek során meghatározóvá a fent jelzett témák közül az „egyes felekezeti csoportok iskolázottsági egyenlőtlenségei” váltak, a vallásosság-szociológiai megközelítésű tanulmányok száma viszont gyarapodott. A két megközelítés alapvetően abban különbözik, hogy az elsőkben az egyes foglalkozási, iskolázottsági csoportok megragadásának, megkülönböztetésének eszközeként használja a felekezeti különbözőség jelzésrendszerét, nem vizsgálva, hogy az adott személyek és csoportok a vallásosság-szekularizáció tengelyen hol helyezkednek el, addig az utóbbiban a különböző mértékű és többféle dimenzió szerint megragadható vallásosság és a szekularizáció a fő témák. Utóbbi írások képezik a jelen kötet alapját.

Itt említeném meg, milyen fontos nemcsak módszertani szempontból a vallásosság szociológiájáról és a felekezeti szociológiáról írott két rövid fejezet. Azt példázza: a kutatónak rendkívüli felelőssége van abban, hogy milyen mintára (esetünkben a hazai népszámlálás több mint 100 éves adatainak, illetve az empirikus – döntően nagymintás – kutatásoknak a feldolgozása), és milyen kérdezőtechnikákra (eldöntendő kérdések, szöveges vagy szöveg nélküli skálázások stb.) alapozva történik az adathalmazok megfeleltetése. Nagy Péter Tibor bemutatja ezen kívül a népszámlálási adatok felekezetszociológiai jellemzőit, a mérések korlátait, mellyel

felkészíti az olvasót egy sajátos 'kalandozásra' a későbbi adatbázis-értelmezést illetően. Hasonlóképpen rávilágít a Szerző a közvélemény-kutatásokból nyert információk bizonytalanságára.

Szisztematikusan haladva a fejezetek jól tagolt rendszerében az olvasónak lehetősége van a több évtizedes kutatómunka strukturális áttekintésére, a differenciált problémakezelésre, de az is szembeötlő, hogy a Szerző mindvégig a vallásosság szociológiájáról beszél. Ennek bizonyítására valamennyi fejezetből olyan részt emelek ki, amely különösen elgondolkodtatott.

– **A rövid huszadik század kényszerei** (2. fejezet)

Kiemelt fejezete és gondolata: *szekuláris és modern értékek*. Hans Joas-szal és Kamarás Istvánnal egyetértve ez a fejezet azt erősíti, hogy nem a vallásosok és a nem vallásosok, hanem az univerzalisták és a partikularisták között van a nagy szakadék. Szintén megfontolandó az a sommás vélemény, miszerint az elemzett évtizedeket meghatározta a „lelkiismereti és vallásszabadság ügye, [amely] folyamatosan pro és kontra állami preferenciákkal nézett szembe.” (57)

Tanulságos a Horthy korszak vallás- és iskolapolitikájának bemutatása. Nagy Péter Tibor és Kamarás István erről hasonlóképpen vélekedik: mindketten kiemelik a falu közösségének megtartó, életető szerepével szemben a városiasodást, és ezzel együtt a nemzeti gondolat megerősödését, az iskolázottság és az értékválasztás szempontjából pedig a töredezettséget, melynek markáns társadalmi jelei a nevelés- és oktatásügyben érhetők tetten. Nyilván ebben szerepe lehetett Erdei Ferencnek és követőinek, illetve a falukutatóknak, akik szociográfiáikban kendőzetlenül megjelenítik az elszegényedés gazdasági, társadalmi összefüggéseit, utalva a személyes leszakadás, elszigetelődés okaira (analfabétizmus, aluliskolázottság, technológiai fejletlenség, a tradicionális kisközösségi nyomás a személyes kibontakozással, a modernizációval szemben stb.). Így válik értelmezhetővé az univerzalisták és a partikularisták szembenállása.

– **Az ezredforduló** (3. fejezet)

Elöljáróban megerősítem Nagy Péter Tibor általános is hangoztatott, de ebben a tanulmánykötetben különösen bizonyított érvelését: minden elemzés sarokkövének tekinti a szocio-demográfiai mutatók közül kiemelni az iskolai végzettséget, a lakóhelyet és az életkort. E hármasság jellemzi döntően az adatok elemzését, legyen az keresztábra-jellegű, vagy sokváltozós megközelítésű.

A 3. fejezet tanulmányai közül – kutatási érdeklődésemnek megfelelően a „Vallásszociológiai lehetőségek a fiatalság meghatározásában” (177-210.) választottam alaposabb olvasásra. Már a hipotézise elgondolkodtató, de a tanulmány végén az összegzés igazolja a kérdésfeltevés jogosságát: „... megnyire döntő faktor a fiatalság a társadalmi térben elfoglalt hely kijelölésében, az értékvilág meghatározásában?” (Nagy 2021:211.)

NPT a fiatalság történelmi fogalomváltozásainak főbb állomásaira utalva bemutatja azokat az elemzési lehetőségeket, adatbázisokat, amelyekből egzaktul megfogalmazható, mit/miket tekinthetünk a vallás mint indikátor kérdésének (nyilván értékválasztási problémaként megfogalmazva azokat), hogyan viszonyulunk az ezredfordulót követően az ún. „szekularizációs hipotézishez”? A 90-es évek utáni sajtós magyar politikai, társadalmi helyzetből adódóan érinti a fiatalok politikai szocializációjának és a vallásosságának az összefüggéseit, ahonnan eljut a saját kutatói kérdése megfogalmazásához: csoportkonstituáló tényező-e a fiatalság? (Nagy 2021:215) Egy – a TÁRKI által több fázisban felvett omnibusz adatbázis egybefűrésével – közel 50.000 fős mintával dolgozott, amely egyedülálló. Ezt egészítette ki a 2001-es népszámlálás, a mindenkor nagyminta (általában 8000 fős minta) Ifjúságkutatás 2000, 2004, 2008-as vallás-releváns adataival.

Könnyen belátható, hogy a Szerzőnek így lehetősége volt megfelelő elemszámú mintán vizsgálni, számszerűsíteni például a strukturálisan adott különbözőségeket, mint a családi állapot, a differenciált iskolai végzettség – különös tekintettel a felsőfokú végzettségük arányára –, a munkamegosztásban betöltött szerepükre. A jól elkülönülő csoportokat ezután újabb vizsgálatnak veti alá, melynek fókuszában a felekezethez tartozás, illetve nem tartozás áll. Impozáns az a bizonyítási eljárás (ld. a kötetben az ábrák, táblák sokaságát), amellyel Nagy Péter Tibor dolgozik, és minden alfejezetében ezzel a módszerrel jut el a véleménye argumentálásához, összefoglalásához.

Megkerülhetetlen az elemzés szempontjából éppúgy, mint az ifjúságról vallott nézetek közötti különbségek bemutatásában, és az ebből fakadó elméletek újra gondolásában is például a generáció vagy korcsoport kérdése.

A szerzőgázó adatelemzést követően ennek az alfejezetnek a következtetései jól példázzák a Szerző kettős kutatói magatartását: azonos súllyal rendeli egymás mellé a szociológiai tényeket és a társadalompolitikai okokat történelmi kronológiába ágyazottan.

– **Választások** (4. fejezet)

Ebben a részben több kiemelkedő írásra utalnék. Egyetértek Kamarás Istvánnal abban, hogy az itt olvasható „A keresztény értelmiség és az antiszemitizmus” tanulmányban (267-277.) szellemes és módszertanilag izgalmas indikátort alkotott a Szerző (Csurka-indikátor), miközben a választások hatását elemezte.

Ismertetőmben mégis egy másik tanulmányról osztanám meg a gondolataimat, ez pedig „A keresztény értelmiség és nem keresztény pár választása” (257-266.) című írás.

NPT a kötet elején, az útmutatójában hangsúlyozza: tudatosan elemzi a vallásosság kapcsán a hazai népesség zsidókról alkotott véleményét, attitűdjét, nem mossa össze a kisebbségekről alkotott nézeteikkel. Szembeszáll a közhellyel, sztereotípiákkal, jelezve: a hazai, de a nemzetközi társadalomkutatók körében is fellelhető problémahárítással, elhallgatással épp ellenkezőleg, egzakt bizonyítékokat keres az elutasítás, az erősödő antiszemitizmus jelenlétére a társadalom valamennyi csoportjában, szinte életkortól, iskolai végzettségtől függetlenül.

Ez a rövid tanulmány a lényegről beszél: „... a második világháború óta a nagy keresztény egyházak nem vállalják fel (hivatalosan legalábbis) a keresztény-zsidó házasságok helytelenítését... Másodszor az úgynevezett 'romantikus házasság' mint társadalmi norma teret nyert az üzleti vagy szövetségi motivációjú házasság elképzelésével szemben” (Nagy 2021:259).

Ajánlom e tanulmányt nemcsak azoknak, akik szociológusként évtizedek óta alkalmazzák a Bogardus-skálát és annak többféle „magyarított” változatát, hanem azoknak is, akik ebből a speciális elemzésből érthetik meg az attitűdök mérésének fontosságát, az azokból levonható eredmények személység- és társadalomformáló szerepét.

– **Vallási döntések** (5. fejezet)

Kamarás István bevezetőjében már felhívja az olvasó figyelmét egy olyan tanulmányra, amelyet a kötet szerkesztése szempontjából érdekes befejezésnek találok. A zeneértők számára felidézem, hogy az úgynevezett „félzárlatra” gondolok (tonika, szubdomináns, domináns), ugyanis érezhetjük a lezártság hiányát, mégis, fontos gondolatkísérlettel állunk szemben.

„Az eredendő bűnben való hit társadalmi kontextusa” (295-304.) című írás többféle elemzést kíván, mégis ebben a recenzióban csak néhány észrevételt teszek.

Mi az eredendő bűn? A Szerzőt hosszú ideje foglalkoztatja ez a kérdés, melyre már eddig is számos alkalommal kereste a választ különböző adatbázisok, lakossági megkérdezések alapján, de itt, e kötet végén összegzésre vállalkozik.

Megállapításai:

- az iskolázottságtól függ szoros korrelációban az elfogadás, illetve az elutasítás, kevésbé felekezeti jellemző
- a fordított U görbe nem alkalmazható automatikusan, mégis „... a hívő embereken belül az eredendő bűnben való hit is megoszlik egy tradicionális-paraszti és egy tudatosabb középosztálybeli népességre” (299-300.)
- bár nem részletezi, de egyértelműen utal arra a felmérésekben is igazolt összefüggésre, hogy pl. egy konkrét dogma elutasítása együtt jár társadalompolitikai értékekkel, és olyan attitűdökkel, ahol... „véltőleg az adott álláspontok evilági asszociációi hozzák létre a kapcsolatot a társadalompolitikai attitűd és a teológiai nézet elfogadása között.” (Nagy 2021:300)
- A Szerző erős állítása, mely a kötet záró mondata is: „... az egyéni felelősség társadalompolitikai talaján állók társadalmi nézetei, az 'evilági habitusa' hat ki a teológiai meggyőződésre és nem fordítva. Magyarán: a 'pozíció' határozza meg a 'vallásosságot' (legalábbis annak egyik indikátorát)” (Nagy 2021:300).

Töprengésre, párbeszédre, önvizsgálatra alkalmas a tanulmánykötet – olvasóinak habitusa szerint –, és megkerülhetetlen abban a társadalmi miliőben, ahol az egyéni véleményformálás egyre óvatosabban történik, ahol a nyilvánosság inkább feszélyez, semmint felszabadít.